

УДК 323.111 (477)

О.В.КУЗНЕЦОВА

ОСОБЛИВОСТІ ФОРМУВАННЯ ЕТНОПОЛІТИЧНИХ ВІДНОСИН У ДОНЕЦЬКІЙ ОБЛАСТІ

Кузнєцова Олена Володимирівна – кандидат політичних наук, доцент кафедри соціально-гуманітарних дисциплін Донецького інституту залізничного транспорту

У статті розглядаються особливості етнополітичних відносин у Донецькій області. Аналізується стан міжетнічних відносин та забезпечення прав національних меншин на території області. Доводиться, що провідну роль в етнополітичних процесах мають відігравати громадські об'єднання.

Ключові слова: етнополітичні відносини, громадське об'єднання, регіональна ідентичність, національна меншина.

В статье рассматриваются особенности этнополитических отношений в Донецкой области. Анализируется состояние межэтнических отношений и обеспечение прав национальных меньшинств на территории области. Доказано, что особую роль в этнополитических процессах должны играть общественные объединения.

Ключевые слова: этнополитические отношения, общественное объединение, региональная идентичность, национальное меньшинство.

The features of the ethnic relations in the Donetsk region are considered in the article. The state of the inter-ethnic relations and the support of the national minority rights in the Donetsk region are analyzed. It is proved that public associations are to play an important role in ethnic processes.

Key words: ethnic relations, public association, regional identity, national minority

© О.В.Кузнєцова, 2013

Постановка проблеми. Тенденції політичного розвитку українського суспільства певною мірою визначаються етнічним чинником, який посилюється існуючими регіональними особливостями серед різних етнічних, мовних, конфесійних груп тощо. Тому етнічні та мовно-культурні відносини у різних регіонах, які треба враховувати у державно-політичному процесі формування єдиної національної ідентичності громадян України, актуалізують подальші дослідження. Процес ефективного функціонування українського державотворення обумовлений врахуванням економічних, культурних, психологічних особливостей населення різних регіонів країни. Взагалі важко знайти країну у будь-які часи, де етнополітичні відносини розвивалися б без певних труднощів. У залежності від обставин, які склалися на певному етапі розвитку суспільства, взаємини етнонаціональної та політичної сфер суспільства можуть мати як конструктивний, так і дестабілізуючий характер, що робить актуальним їхнє вивчення з метою подальшого зрівноваження. На етнополітичному рівні є багато функціональних зв'язків в етнічних групах, які детермінують українську державність як складну етносистему. У цьому зв'язку доцільним є розгляд їх цілеспрямованого впливу на етнополітичну сферу з метою підсилення дії саме конструктивних чинників.

У даній статті розглядається ситуація, яка склалась у Донецькій області. З'ясовуючи особливості етнополітичних процесів в Україні, необхідно враховувати ті етнонаціональні риси, які відображають існуючі політико-регіональні процеси, а саме етнічний склад та мовну структуру населення області, ступінь асиміляції етнонаціональних груп, особливості їхньої політичної активності.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Теоретичні та практичні дослідження у сфері етнонаціональних питань проводяться різними авторами, такими як В.Б.Євтух [1], А.Ф.Колодій [2], І.Ф.Курас [3], О.М.Майборода [4], Ю.І.Римаренко [3]. Як правило, ці питання розглядаються в цілому по країні, або у протипоставленні Схід – Захід (І.Ф.Кононов [5], І.Т.Зварич [6]). У даній роботі увага зосереджується на Донецькій області, де проживає більше ста етносів та етнополітична ситуація має бути стабільною. Це робить актуальним пошук та розробку нових шляхів оптимізації етнополітичних процесів на рівні саме великого, відносно самодостатнього, поліетнічного регіону, яким є Донецька область.

Мета дослідження. Дослідження етнополітичних відносин різних етнічних груп населення Донецької області та ролі громадських об'єднань при цьому ставилися за мету даної роботи.

Виклад основного матеріалу дослідження. Наприкінці 1991 року була прийнята Декларація прав національностей України (№ 1771-ХІІ від 01.11.1991 р.) [7], в якій, беручи до уваги той факт, що на території України проживають громадяни понад 100 національностей, закріплюється рівноправність усіх етнічних груп народу України. Згідно з цією Декларацією Українська держава гарантує всім національностям право на збереження їхнього традиційного розселення і забезпечує існування національно-адміністративних одиниць, бере на себе обов'язок створювати належні умови для розвитку всіх національних мов і культур, а також гарантує всім народам і національним групам право вільного користування рідними мовами в усіх сферах суспільного життя, включаючи освіту, виробництво, одержання і розповсюдження інформа-

ції. Цей документ забезпечує право своїм громадянам вільного користування російською мовою. В регіонах, де компактно проживають кілька національних груп, нарівні з державною українською мовою може функціонувати мова, прийнята для всього населення даної місцевості. Саме з мовно-культурного чинника, який визначає регіональну ідентичність мешканців Донецької області, слід розпочинати розгляд особливостей формування етнополітичних відносин на цій території. Як відомо, культурно-мовна ідентичність маркується політико-ідеологічними критеріями, що суттєво ускладнює досягнення політичної єдності населення і формування його в єдину націю [4, с. 314].

Регіональна ідентичність складається з територіальної, соціально-політичної, культурно-етнічної та релігійної ідентифікації [8, с. 59]. На формування регіональної ідентичності впливають як об'єктивні фактори (історія, особливості економіки та культури), так і суб'єктивні (діяльність місцевих органів влади та регіональної еліти, суспільно-політичних партій та об'єднань, інститутів освіти, культури, місцеві ЗМІ). Щодо регіональної ідентичності населення Донецької області слід враховувати об'єктивну реальність, що обумовлена особливостями історичного розвитку та економічними чинниками, які вплинули на існуючу етнокультурну та етнополітичну ситуацію.

Своєрідність етнокультурних традицій Донецької області пояснюється, у першу чергу, історичним минулим. Наприкінці XV – початку XVI ст. розпочалося переселення українських та російських селян на ці території. Ґрунтовні дослідження щодо освоєння краю в XVI – XVIII ст., які були проведені В.О. Пірко, показують, що наприкінці XVIII ст. населення регіону представляли понад 30 етносів, серед яких у 1779 р. українці становили понад 61,3 %, росіяни – 20,5 %, греки – 7,3 %, вірмени – 6,1 %, молдовани – 2,5 %, а на інші – дещо більше 2 % від загальної кількості населення краю [9, с. 112]. Разом з тим, основний потік трудової міграції відбувся у кінці XIX ст., якому в певній мірі сприяла реформа 1861 р., що збільшила рухливість населення. Але головними факторами стали розвиток капіталістичних відносин та інтенсивна розробка природних багатств Донецького краю. Формування вугільно-промислового комплексу та розвиток капіталістичного сільськогосподарства викликали міграцію робочої сили різних етносів, що і заклало різноманітну етнічну структуру населення на території області. За даними перепису 1926 р., серед населення Сталінської (Юзівської) округи чисельність українців становила 53,3 %, росіян – 34,3 %, греків – 5,1 %, німців – 2,2 %, євреїв – 2,0 % [10]. Єдиним містом в Україні, де російська національна група складала абсолютну більшість населення (56,4 %), було Сталіне [11]. Значно поповнилося населення області в п'ятдесяті роки XX ст., як правило, за рахунок міського населення. Донбас був привабливим порівняно високими заробітками та кращим забезпеченням продовольчими товарами. Інтенсивний промисловий розвиток приваблював людей різних етнічних груп, збільшилася кількість етнічно-змі-

шаних шлюбів. Етнічна мозаїчність впливала на побут, мову, погляди, моральний розвиток родини. Особливістю внутрішньої міграції 70 – 80 рр. XX ст. у Донецькій області стало збільшення населення у приміській зоні великих міст.

На сьогодні Донецька область є багатонаціональною, на якій мешкають представники більше 120 етносів, хоча структура населення має двоетнічний (українсько-російський) або біетнорний [12, с. 3] характер. Інформацію про найбільш представлені національності згідно з переписом населення у 2001 році наведено в табл. 1.

Згідно із цим переписом менше третини (24,1 %) населення Донецької області вважає своєю рідною мовою українську, разом з тим 74,9 % людей різних національностей російську мову вважають як рідну. Мовна асиміляція етнічних українців та представників національних меншин у Донецькій області зумовила загальну невідповідність етнонаціональної структури населення структури населення за рідною мовою. Додамо, що в перші роки незалежності України кількість українців більше всього зросла саме в Донецькій області (питома вага українців серед жителів Донецької області зросла на 6,2 % [14]), але разом з цим ми спостерігаємо зменшення частки населення з рідною українською мовою.

Вплив регіональної ідентичності, або самоідентифікації населення Донецької області, та визначення специфіки регіону можна побачити з опитувань щодо формування національно-культурної самосвідомості жителів Донбасу, які були проведені у 1991 р. і 1996 р. місцевими газетами «Жизнь Луганска» і «Наша газета». 54,9% (1991р.) і 45,4% (1996 р.) від числа опитаних визначили, що «населення Донбасу – особлива спільність людей, що мають джерела як в Україні, так і в Росії». 16,4% (1991р.) і 10% (1996р.) вважали, що «тут живуть переважно українці». 9,4 % (1991 р.) і 31,9 % (1996р.) констатували, що «тут живуть переважно росіяни і представники інших народів, що обрушили». 6,4 % (1991 р.) і 7,5 % (1996 р.) відповіли: «Населення Донбасу – це денационалізовані елементи». 11,9 % (1991 р.) і 5,2 % (1996 р.) не змогли визначитися з відповіддю [5, с. 21].

Головними складовими регіональної ідентичності в сучасному Донбасі деякі дослідники називають спад промислового виробництва в 1990-х роках, ліквідацію частини підприємств вугільної промисловості через їх нерентабельність у поєднанні з етнокультурною своєрідністю і так званім мовним питанням [15, с. 32]. Разом з тим, не можна погодитися з думкою, що «Донбас є слабко інтегрованим у загальноукраїнські процеси, хоча індиферентність населення Донбасу до ідеологічних, мовних, релігійних, культурних проблем залишає добрі шанси для корекції його ціннісних установок в плані «творення українців» [16]. Донбас вже включений у державну систему та державотворчі процеси в Україні. І хоча деякі автори [6] відносять Донбас до зони підвищеної етнополітичної конфліктності, втішаючись відсутністю гостроти етнополітичних конфліктів у західних, північних та центральних областях України, відзначимо, що

Таблиця 1

Розподіл населення Донецької області за національністю та рідною мовою

	Усього людей	з них рідною вказали мову:							
		свої національності	%	українську	%	російську	%	іншу	%
все населення	4 825 563	2 981 881	61,79	33 435	0,69	1 797 260	37,24	3 858	0,0008
у тому числі: українці	2 744 149	1 129 650	41,16	*		1 612 243	58,75	1 639	0,0006
росіяни	1 844 399	1 818 201	98,58	24 785	1,34	*		1152	0,0006
греки	77 516	4 153	5,36	2 502	3,23	70 737	91,25	112	0,0014
білоруси	44 525	4 639	10,42	1 737	3,90	38 078	85,52	61	0,0014
татари	19 161	4645	24,24	307	1,60	14 162	73,91	41	0,0021
вірмени	15 734	6 079	38,64	212	1,35	9 363	59,51	72	0,0046
євреї	8 825	133	1,51	205	2,32	8 462	95,89	15	0,0017
азербайдж.	8 075	3 408	42,20	149	1,84	4 337	53,71	174	0,0215
грузини	7 197	1 869	25,97	179	2,49	5 120	71,14	20	0,0028
молдовани	7 171	1 088	15,17	512	7,14	5 529	77,10	35	0,0049
болгари	4 833	342	7,08	283	5,85	4 194	86,78	10	0,0021
німці	4 620	221	4,78	298	6,45	4 096	88,66	4	0,0009
поляки	4 343	179	4,12	839	19,32	3 288	75,71	10	0,0023
цигани	4 106	1 843	44,88	534	13,01	1 654	40,28	16	0,0039

Джерело: [13].

історично сформовані політичні цінності та настанови населення Донецької області не є антиукраїнськими або антидержавними. Слід погодитися з думкою [17], що громадяни, для яких українська культура не є рідною, всі ті, кого не об'єднує українська національна символіка, але об'єднують загальнолюдські проблеми та турботи, тому що вони живуть на спільній території, можуть бути лояльними громадянами українського суспільства в залежності від того, що запропонує їм українська влада. Крім того, і від того, наскільки «корекція в плані творіння українців» буде антиросійською, що може стати неприйнятним для більшості населення Донецької області.

Охарактеризуємо ситуацію, яка склалась на сьогодні в Донецькій області, щодо забезпечення прав національних меншин. Згідно з Декларацією прав національностей України (№ 1771-ХІІ від 01.11.1991 року) [7], українська держава гарантує всім національностям право створювати свої культурні центри, товариства, земляцтва, об'єднання. Ці організації можуть здійснювати діяльність, спрямовану на розвиток національної культури, проводити в установленому законом порядку масові заходи, сприяти створенню національних газет, журналів, видавництв, музеїв, художніх колективів, театрів, кіностудій. Робота по здійсненню заходів у сфері міжетнічних відносин у Донецькій області покладено на місцеві органи виконавчої влади області, які мають сприяти роз-

витку культурно-етнічної та мовної самобутності національних меншин. Ці заходи спрямовані на забезпечення прав етнічних спільнот та задоволення їх соціокультурних потреб. Що стосується етнотомовної ситуації та задоволення мовно-освітніх потреб національних меншин, зазначимо, що, крім російськомовних дошкільних та загальноосвітніх навчальних закладів, існують навчальні заклади, де мови національних меншин (як правило, новогрецьку, німецьку та польську) вивчають як предмет (у 73 навчальних закладах 5868 учнів) та факультативно (у 59 – 2446 учнів), а також 17 недільних шкіл [18].

Подальша стабілізація суспільно-політичної та етнополітичної ситуації забезпечується виконанням Комплексних заходів з реалізації державної політики у сфері міжнаціональних відносин та розвитку культур національних меншин Донецької області. Головне управління взаємодії з громадськістю та у справах національностей і релігій облдержадміністрації проводить наради-семінари та засідання дорадчо-консультативних органів місцевої влади, моніторинг розвитку етнополітичних процесів на території області, надає методичну та практичну допомогу з удосконалення та оновлення форм роботи з громадськими національно-культурними формуваннями. Проводяться робочі наради з керівниками громадських національно-культурних товариств, постійно висвітлюються у засобах масової інформації (ЗМІ) заходи освітньо-

го, культурологічного, науково-просвітницького та інформаційного спрямування. Провідну роль у формуванні етнополітичних відносин на території області мають відігравати громадські об'єднання. Зусилля громадських об'єднань етнічних спільнот через просвітницько-виховні заходи, друковані інформаційні засоби, інтернет-сайти спрямовуються на міжетнічне взаєморозуміння та упередження ксенофобських та расистських проявів, пропагуються почуття поваги та толерантності до різних етнічних меншин. Громадські об'єднання мають створювати умови для становлення в Україні громадянського суспільства як важливого чинника сучасного державотворення, відносно самостійного від державних інституцій та механізму державної влади. Завданням громадських об'єднань має стати сприяння підвищенню етнополітичної культури громадян, тому що на даний момент відчувається її дефіцит. Законодавчі рішення приймаються, частково реалізуються державою та місцевими органами влади, але якщо не буде бажання та здатності самих громадян втілювати ці рішення, активно долучаючись до їх реалізації, то ці нормативно-правові документи залишаться на папері. Станом на 01. 01. 2011 р. в області зареєстровані 169 громадських об'єднань національних меншин, з яких – 2

всеукраїнських, 40 обласних, 94 міських, 14 районних, 19 сільських (селищних). До них входять представники 24 національностей (див. табл. 2).

З цієї таблиці видно, що найбільша кількість об'єднань створена греками, і відрив дуже значний. Суттєву різницю також можна побачити щодо культурно-мистецького життя національних меншин (див. табл. 3). З існуючих в області 90 аматорських колективів 58 є грецькими, з чого можна зробити висновок, що грецькі громадські об'єднання найбільш зацікавлені у культурному різноманітті та продовженні своїх традицій і звичаїв. Слід додати, що існують бібліотеки, музеї, Центри культури національних меншин, де можна знайти книжковий фонд мовами національних меншин та зали (експозиції), присвячені історичній та духовній спадщині національних меншин. Серед основних заходів етнічних спільнот виділимо фестиваль-конкурс грузинської культури, міжрегіональний фестиваль польської культури, літературно-музичний вечір грецьких авторів та виконавців, молодіжний фестиваль грецької культури, дні грецької культури та мови, святкування Дня Національного відродження Греції, єврейських національних свят «Пурім» та «Ханука», татарського національного свята «Сабантуї», циган-

Таблиця 2

Громадські об'єднання національних меншин Донецької області (кількість об'єднань (кількість членів))

	Всеукраїнських	обласних	міських	районних	сільських (селищних)	ВСЬОГО
грецькі	2 (24100)	3 (1740)	16 (4092)	9 (12554)	19 (5929)	49 (48415)
єврейські		3 (15065)	8 (1999)			11 (17064)
польські		2 (1040)	6 (884)	1 (47)		9 (1971)
російські		5 (3665)	6 (1741)			11 (5406)
німецькі		1 (2695)	14 (2071)	1 (200)		16 (4966)
татарські		2 (108)	3 (3532)			5 (3640)
білоруські		1 (2000)	10 (1136)			11 (3136)
грузинські		3 (1062)	1 (120)			4 (1262)
вірменські		1 (4000)	8 (1524)	1 (21)		10 (5545)
ромські		3 (56)	5 (218)			8 (274)
дагестанські		1 (1200)				1 (1200)
іспанські		1 (70)				1 (70)
литовські		1 (10)	1			2 (10)
корейські		1 (80)				1 (80)
китайські			2 (30)			2 (30)
азербайджанські		3 (3920)	6 (145)			9 (4065)
казахські		1 (12)				1 (12)
осетинські		1 (42)				1 (42)
узбецькі			1 (24)			1 (24)
асирійські			2 (57)			2 (57)
турецькі			2 (425)	1 (160)		3 (585)
турок-месхетинців				1 (400)		1 (400)

Джерело: [18].

Таблиця 3

Аматорські колективи національних меншин Донецької області

	театри	хорові, вокальні, фольклорні колективи	ансамблі пісні та танцю, хореографічні колективи	танцювальні колективи	інструментальні ансамблі	ВСЬОГО
грецькі	6	21	10	15	6	58
єврейські	1	2	1	1		5
польські	3		3			6
російські		3	1	1	2	7
німецькі		2		1	1	4
татарські		2				2
білоруські		1				1
грузинські		1				1
вірменські		1	1			2
ромські			1		1	2
асирійські			1			1
турок-месхетинців			1			1

Підраховано автором за: [18]

ське свято «Аме Рома» та інші. Щодо задоволення інформаційних потреб національних меншин, то Донецькою обласною державною телерадіокомпанією транслюються теле- і радіопередачі мовами національних меншин, наприклад, «Пісенне джерело Донбасу», «Етнічне різнобарв'я», «Народні рецепти», «Збережи своє коріння», «Культура Донеччини» та інші. Крім того, у регіоні видаються грецькі газети («Елліни України», «Камбана»), польська «Поляки Донбасу», єврейська «Наша жизнь».

Зазначимо, що рівень вирішення етнонаціональних питань зумовлює розвиток етнополітичної культури, основними рисами якої визнані: розуміння необхідності досягнення балансу і гармонії міжнаціональних, державних і національних, загальнолюдських та національних інтересів; неподільне почуття громадянської і національної гордості; піклування про долю малої та великої Батьківщини; прагнення і сприяння вирішенню політичних і економічних зв'язків свого народу та країни з народами та країнами всього світу; нерозривний інтерес до політичної і духовної культури свого народу, країни і всього світу; глибока повага до громадянської та національної гідності людей своєї національності та будь-якої іншої, відмова від звички ділити людей за їх політичними поглядами і національним походженням тощо [19, с. 440].

Підкреслимо, що громадсько-політичний сектор стає інтегративним чинником. Як засвідчують вибори, міжетнічні та релігійні чинники в області не впливають на електоральну поведінку. У Донецькій області [20] на парламентських виборах 1998 року у багатомандатному окрузі найбільшу підтримку отримала Комуністична партія (35,45%), далі йшла з відривом майже вдвічі Трудова партія (14,81%), в одномандатному окрузі найбільший відсоток, який набрав кандидат, був 59,96%. У 2002 році у багатомандатному окрузі

найбільше голосів набрала політична партія «За Єдину Україну!» (36,83%), другою була Комуністична партія (29,78%), в одномандатному окрузі найбільша кількість голосів за кандидата була 68,02%. Але значні зміни ми побачили після президентських виборів у 2004 році. Так, вже на парламентських виборах у 2006 році Партія регіонів набрала 73,63%, з неймовірним відривом на другому місці був Блок Наталії Вітренко з 6,80%, майже теж саме спостерігалось і на позачергових парламентських виборах у 2007 році: Партія регіонів – 72,05%, Соціалістична партія – 8,03%. Дещо ситуація змінилась у 2012 році. Перемога Партії регіонів склала 65,09%, другою свій найкращий результат за останні десять років показала Комуністична партія (18,85%). Як бачимо, відрив між першим та другим місцем суттєво зменшився у порівнянні з попередніми парламентськими виборами. До речі, в одномандатному виборчому окрузі переміг кандидат від Партії регіонів з кількістю голосів у 80,85% (слід додати, що стовідсотково в області перемогли кандидати тільки від цієї партії). Це може бути свідченням як невисокого рівня політичної культури (незначна кількість альтернатив вибору, втрата індивідуалізації), так і показником високого рівня згуртованості електоральної поведінки населення області незалежно від національності. На завершення відзначимо, що особливого значення набувають засоби масової інформації, які можуть знизити визначати, що треба народу різних етносів. Крім цього, ЗМІ можуть впливати на формування активної позиції громадянина та його участі у громадських об'єднаннях, таким чином беручи на себе роль посередника між особою, гілками влади та громадянським суспільством. В основі такої моделі етнополітичних відносин мають знаходитися цінності індивідуальної свободи, пріоритету прав людини та громадянина, принципи етніч-

ної толерантності, мультикультуралізму, поваги до мови, культури та способу життя всіх етнічних груп. Ідеєю має стати «асиміляція не різних, а рівних» [2]. Як далі буде розвиватися етнополітична ситуація, включаючи і формування етнополітичної культури, буде залежати від запровадженої моделі етнополітичного розвитку, від її оптимальності та врахування етносоціальних та етнотериторіальних особливостей [3, с. 448].

Головним завданням держави з метою досягнення гармонійної коєволюції різних етнічних спільнот стає формування принципу міжетнічної та міжрелігійної толерантності, поваги до мови, культури в усіх етнічних групах. Треба збільшити кількість програм задля відображення полікультурної специфіки Донецької області, надалі удосконалити методики використання зв'язків з громадськістю в етнонаціональній політиці (посередницькі, управлінські, комунікативні, медіа- та адаптаційні технології).

Висновки. Стара радянська система етнонаціональної політики була порушена, що активізувало пошук нових по суті, змісту та формах моделей вирішення етнонаціональних проблем. Але, можливо, не слід вишукувати ідеальні моделі етнополітичних відносин в країні, а треба акцентувати увагу на подоланні різноманітних стереотипів у етнополітичній сфері, зокрема регіонального похо-

дження й характеру, та зосередитися на толерантному відношенні та сприйнятті історії як даності, яку не треба змінювати, а з урахуванням якої треба продовжувати будувати спільне позитивне майбутнє. Громадська думка про особливості етнополітичної культури в Донецькій області, є досить стійкою та в певній мірі впливає не тільки на регіональну ідентифікацію мешканців області, але й на процес формування політичної ідентичності та етнополітичних відносин в цілому. Українсько-російська двоетнічність структури населення є визначальною рисою етнокультурної специфіки Донецької області, що має особливе значення для вироблення ефективної та дієвої політики регулювання етнополітичних відносин.

Активну роль у процесі оптимізації етнополітичних відносин, окрім органів влади та місцевого самоврядування, мають відігравати громадянське суспільство та його інститути, у першу чергу, громадські об'єднання та ЗМІ. Головним має стати громадянський контроль за етнонаціональною політикою органів влади. Взагалі проблема залучення інститутів громадянського суспільства до етнополітичних процесів і що найважливіше до формування та реалізації етнонаціональної політики на різних рівнях (у першу чергу, місцевому) залишається невирішеним як теоретико-ідеологічним, так і політико-прикладним завданням.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Свтух В.Б. Проблеми етнонаціонального розвитку: український і світовий контексти [Текст] / В.Б. Свтух. – К.: Стилюс, 2001. – 204 с.
2. Колодій А.Ф. Культурний плюралізм і етнонаціональна політика [Електронний ресурс] / А.Ф. Колодій. – Режим доступу: <http://www.kennan.kiev.ua/kkr/content/conf06/papers/Kolodii.html>
3. Етнонаціональний розвиток України: Терміни, визначення, персоналії [Текст] / відп. ред. Ю.І. Римаренко, І.Ф. Курас. – К.: АН України. Ін-т держави і права, 1993. – 807 с.
4. Майборода О.М. Етнополітична сфера в Україні // Політичні і економічні перетворення в Росії і Україні [Текст] / О.М.Майборода. – М.: Три квадрата, 2003. – С. 279-318.
5. Кононов И.Ф. Гуманистическое значение украинско-русского культурного синтеза в Донбассе [Текст] / И.Ф. Кононов // Человек. Время. Гуманизм: Сб. науч. и публик. статей. – Луганськ: Світлиця, 1998. – С. 18-35.
6. Зварич І. Регіональні особливості етнополітичних конфліктів [Електронний ресурс] / І. Зварич. – Режим доступу: <http://www.viche.info/journal/1278>.
7. Декларація прав національностей України від 01.11.1991 р. № 1771-ХІІ [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon1.rada.gov.ua/laws/show/1771-12>.
8. Татаренко Т. Національна політична ідентичність в Європі та Україні [Текст] / Т. Татаренко // Нова політика. – 2001. – № 4. – С. 59-61.
9. Пірко В.О. Заселення Донеччини у XVI-XVIII ст. [Текст] / В.О. Пірко. – Донецьк: Східний вид. дім НТШ-Донецьк, 2003. – 182 с.
10. Матеріали демографічного щотижневика «Демоскоп Weekly» [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://demoscope.ru/weekly/2006/0267/archiv03.php>.
11. Овчаренко Д.В. Національний склад населення окружних міст Півдня України у 1926 р. (за матеріалами Всесоюзного перепису населення 1926 р.) [Електронний ресурс] / Д.В. Овчаренко. – Режим доступу: http://www.nbu.gov.ua/portal/soc_gum/Ians/2009_3/3-11.pdf.
12. Хмелько В. Через що політикам вдається розколювати Україну [Текст] / В. Хмелько // Дзеркало тижня. – 2006. – №24 (603), 24-30 червня.
13. Дані Всеукраїнського перепису населення 2001 року [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://2001.ukrcensus.gov.ua/rus/results/nationality_population.
14. Шайхатдінов А.З. Етнічна структура Донецької області та особливості самоідентифікації основних етнічних груп регіону [Електронний ресурс] / А.З. Шайхатдінов. – Режим доступу: http://www.nbu.gov.ua/portal/Soc_Gum/Gileya/Spec/Gileyaspes/P7_doc.pdf.
15. Пашина Н. Етномовний чинник політичної ідентичності в Донбасі [Текст] / Н. Пашина // Політичний менеджмент. – 2005. – № 1 (10). – С. 24-34.
16. Білецький В.С. Мовно-культурне поле Східної України [Електронний ресурс] / В.С. Білецький. – Режим доступу: http://ukrlife.org/main/tribuna/movno_shkid.htm.
17. Студенна М. Формирование гражданского общества в Восточной Украине на примере современного Донбасса [Электронный ресурс] / М. Студенна. – Режим доступу: http://www.socionauki.ru/journal/files/iis/2009_1/grajdanskoe_obschestvo.pdf.
18. Інформаційно-аналітична довідка про стан міжетнічної ситуації та забезпечення прав національних меншин у Донецькій області [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.donoda.gov.ua/main/ua/publication/content/10982.htm>.
19. Політологія: підручник [Текст] / за заг. ред. В.Г. Кременя, М.І. Горлач. – Х.: Друк. центр «Єдиноріг», 2001. – 640 с.
20. Дані ЦВК [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.cvk.gov.ua>.